वार्षागिराः ऋज्राश्वाम्बरीष - सहदेव - भयमान - सुराधसः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

स यो वृषा वृष्ण्येभिः समोका महो दिवः पृथिव्याश्च सम्राट्।

सतीनसत्वा हव्यो भरेषु मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०१

यः। वृषा- वर्षकः। वृष्ण्येभिः- वर्षणशक्तिभिः। समोकाः- सङ्गतः। महः- महतः। दिवः- आकाशस्य। पृथिव्याश्च- भूमेश्च। सम्राट्- स्वामी। सतीनसत्वा- उदकानां मूलशक्तिप्रवाहानां गमयिता। सतीनमुदकम्। भरेषु- निर्वाहेषु। हव्यः- आह्वातव्यः। मरुत्वान्- प्राणसंपन्नः। इन्द्रः- स परमेश्वरः। ऊती- रक्षायै। भवतु॥१॥

यस्यानाप्तः सूर्यस्येव यामो भरेभरे वृत्रहा शुष्मो अस्ति।

वृषन्तमः सखिभिः स्वेभिरेवैर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०२

यस्य। यामः- मार्गः। सूर्यस्येव। अनाप्तः- परैरप्राप्तः। वृत्रहा- स वृत्रनाशकः। भरेभरे- प्रतिनिर्वाहे। शुष्मो अस्ति- बलभूतः। स्वेभिरेभिः- स्वगतिभिः। सखिभिः- स्वमित्रेभ्यः। वृषन्तमः- वर्षकतमः॥२॥

दिवो न यस्य रेतसो दुघानाः पन्थासो यन्ति शवसापरीताः।

तरद्वेषाः सासहिः पौंस्येभिर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०३

Dr. Rangaji

WEBOLIM

यस्य। शवसापरीताः- परबलानभिभूताः। दुघानाः- दुहन्तः। रेतसः- तेजोमयाः। पन्थानः- मार्गाः। दिवः- आकाशात्। न- संप्रति। नञः संप्रत्यर्थो यास्कमते। यन्ति- निःसरन्ति। तरद्द्वेषाः- स द्वेषभावनानि तारयति। पौंस्येभिः- वीर्यैः। सासहिः- सहनशीलः॥३॥

सो अङ्गिरोभिरङ्गिरस्तमो भूद्वृषा वृषभिः सखिभिः सखा सन्।

ऋग्मिभिर्ऋग्मी गातुभिर्ज्येष्ठो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०४

सः- असाविन्द्रः। अङ्गिरोभिः- शोभनगतिशीलैः। अङ्गिरस्तमः- शोभनगतिशीलतमः। भूत्- भवति। वृषभिः- वर्षकैः। वृषा- वर्षकः। सखिभिः- सुहृद्भिः। सखा सन्- सुहृत् सन्। ऋग्मिभिः- ऋग्वेदीयैः। ऋग्मी- ऋग्वेदीयः। गातुभिः- सामभिः। ज्येष्ठः- प्रथमः॥४॥

स सूनुभिर्न रुद्रेभिर्ऋभ्वा नृषाह्ये सासह्वाँ अमित्रान्।

सनीळेभिः श्रवस्यानि तूर्वन्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०५

सः- असाविन्द्रः। सूनुभिर्न- स्वपुत्रसमैः। रुद्रेभिः- मरुद्भिः प्राणविशेषैः। ऋभ्वा- महात्मा। नृषाह्ये- नृणां सहनाख्यकर्मणि। अमित्रान्- द्वेषिणः। सासह्वान्- सहते। अभिभवति वा। षह मर्षणे। षह अभिभवे। सनीळेभिः- समाननिलयैर्मरुद्भिः। श्रवस्यानि- चिदाकाशस्थमन्त्रानुभूतीः। तूर्वन्- त्वरयन्। रक्षायै भवत्विति शेषः॥५॥

स मन्युमीः समदनस्य कर्तास्माकेभिर्नृभिः सूर्यं सनत्।

अस्मिन्नहन्सत्पतिः पुरुहूतो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०६

सः। मन्युमीः- क्रोधनाशकः। मीञ् हिंसायाम्। समदनस्य- सोत्साहस्य कर्मणः। मदी हर्षे। कर्ता। अस्माकेभिः नृभिः- अस्मदीयमनुष्यैः। सूर्यं- आत्मसूर्यम्। सनत्- संभक्तं करोतु। षण

Dr. Rangaraji
WEBOLIM

संभक्तौ। अस्मिन्नहन्- अस्मिन् दिवसे। पुरुहूतः- बहुभिराहूतः। सत्पतिः- सतां पालकः सत्तामात्रस्य पालको वा। उपासकानां सत्यः पालको वा ॥६॥

तमूतयो रणयञ्छूरसातौ तं क्षेमस्य क्षितयः कृण्वत त्राम्।

स विश्वस्य करुणस्येश एको मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०७

शूरसातौ- शूरसंभजनीयकर्मणि। तम्- अमुमिन्द्रम्। ऊतयः- रक्षाभूता मरुतः। रणयन्- रमयन्ति। क्षितयः- भूमिकाः। तम्। क्षेमस्य- मङ्गळस्य। त्राम्- त्रातारम्। कृण्वत- कुर्वन्ति। सः। विश्वस्य- सर्वस्य। करुणस्य- शोभनकर्मणो दयाया वा। एक ईशः- एक ईश्वरः ॥७॥

तमप्सन्त शवस उत्सवेषु नरो नरमवसे तं धनाय।

सो अन्धे चित्तमसि ज्योतिर्विदन्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०८

शवसः- बलस्य। उत्सवेषु- प्रवाहेषु। तम्। अप्सन्त- आप्नुवन्ति। नरम्- नेतारम्। नराः- नेतारः। तम्। धनाय- संपदे आप्नुवन्ति। सः। अन्धे चित् तमसि- अन्धकारे एव अज्ञाने सति। ज्योतिः- ज्ञानम्। विदत्- लब्धवान् ॥८॥

स सव्येन यमति व्राधतश्चित्स दक्षिणे संगृभीता कृतानि। स कीरिणा चित्सनिता धनानि मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.०९

सः। सव्येन- वामहस्तेन। व्राधतः- हिंसकान्। यमति- वशीकरोति। यम उपरमे। कृतानि- साधुभिः कृतानि। दक्षिणे- दक्षिणेन हस्तेन। संगृभीता- गृह्णाति। सः। कीरिणा- सामगायकेन। धनानि। सनिता- संभक्तानि करोति ॥९॥

Dr Rangaji

WEBOLIM

स ग्रामेभिः सनिता स रथेभिर्विदे विश्वाभिः कृष्टिभिर्न्व१द्य।

स पौंस्येभिरभिभूरशस्तीर्मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.१०

सः। ग्रामैः- प्राणग्रामैः। रथेभिः- लक्ष्यप्रापकगतिभूतवाहनैः। सनिता- दाता। विश्वाभिः- सर्वाभिः। कृष्टिभिः- प्रजाभिः। विदे- विज्ञायते। सः। पौंस्येभिः- वीर्यैः। अशस्तीः- दुःशंसनीयान्दुष्टान्। अभिभूः- अभिभवति ॥१० ॥

स जामिभिर्यत्समजाति मीळ्हेऽजामिभिर्वा पुरुहूत एवैः।

अपां तोकस्य तनयस्य जेषे मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.११

सः। जामिभिः- सबन्धुभिः। अजामिभिर्वा- अबन्धुभिर्वा। एवैः- शोभनगतिभिः। पुरुहूतः- बहुभिर्बहुधाहूतः सन्। मीळ्हे- आनन्दाय। समजाति- सङ्गच्छते। अपाम्- मूलशक्तिप्रवाहानाम्। जेषे- जयाय निर्गमनायेति भावः। तोकस्य तनस्य- स्ववत्सस्येवोपासकस्य साहाय्यकृदस्ति ॥११ ॥

स वज्रभृद्दस्युहा भीम उग्रः सहस्रचेताः शतनीथ ऋभ्वा।

चम्रीषो न शवसा पाञ्चजन्यो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.१२

सः। वज्रभृत्- वज्रायुधधरः। दस्युहा- चोरनाशकः। भीमः- भयङ्करः। उग्रः- उद्गूर्णतेजाः। सहस्रचेताः- सहस्रप्रणालीयुतज्ञानसंपन्नः। शतनीथः- बहूनां मार्गदर्शकः। ऋभ्वा- महात्मा। शवसा- बलेन। चम्रीषो न- द्यावापृथिव्यन्तर्गतरस इव। चमूशब्दस्तन्नामसु पठितः।

पाञ्चजन्यः- ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्रनिषादाख्यपञ्चजनहितः ॥१२ ॥

Dr. Rangani
WEBOLIM

तस्य वज्रः क्रन्दति स्मत्स्वर्षा दिवो न त्वेषो रवथः शिमीवान्।

तं सचन्ते सनयस्तं धनानि मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.१३

तस्य- इन्द्रस्य। वज्रः। स्मत्- भृशम्। क्रन्दति- वृत्राण्याक्रन्दयति। दिवो न त्वेषः- आकाशसंबन्धिज्योतिरिव। रवथः- गर्जनकर्ता। शिमीवान्- क्रियावान् क्रियेश इति भावः। तम्। सनयः- दानानि। धनानि- संपदः। सचन्ते- सेवन्ते ॥१३॥

यस्याजस्रं शवसा मानमुक्थं परिभुजद्रोदसी विश्वतः सीम्।

स पारिषत्क्रतुभिर्मन्दसानो मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.१४

यस्य। उक्थम्- मन्त्रम्। मानम्- तज्ज्ञानम्। विश्वतः सीम्- सर्वतः। शवसा- शक्त्या। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। परिभुजत्- परिपालयति। भुज पालनाभ्यवहारयोः। सः। मन्दसानः- आनन्दमयः। क्रतुभिः- प्रज्ञाभिः। पारिषत्- नः पारयतु ॥१४॥

न यस्य देवा देवता न मर्ता आपश्चन शवसो अन्तमापुः।

स प्ररिक्वा त्वक्षसा क्ष्मो दिवश्च मरुत्वान्नो भवत्विन्द्र ऊती॥ १.१००.१५

यस्य। देवता- देवस्य। शवसः- बलस्य। अन्तम् । देवाः- देवताः। मर्त्याः- मनुष्याः। आपश्चन- आपोपि। न आपुः। सः। त्वक्षसा- स्वतनूकरणशक्त्या। त्वक्ष तनूकरणे। क्ष्मः- भूमेः। दिवश्च- आकाशस्य च। प्ररिक्वा- पृथक्कर्ता। रिचिर् विरेचने। विचिर् पृथग्भावे ॥१५॥

रोहिच्छ्यावा सुमदंशुर्ललामीर्द्युक्षा राय ऋज्राश्वस्य।

वृषण्वन्तं बिभ्रती धूर्षु रथं मन्द्रा चिकेत नाहुषीषु विक्षु॥ १.१००.१६

Dr. Ranganji

WEBOLIM

रोहिच्छ्यावाः- रोहितश्यामवर्णा। सुमदंशुः- स्वयंज्योतिर्भूता। सुमत् स्वयमिति यास्कः। ललामीः- मुख्या। द्युक्षा- ज्योतिःसदना। ऋज्राश्वस्य- शोभनगतिशीलाश्वोपलक्षितप्राणयुक्तोपासकस्य। ऋज गत्यादिषु। राये- दानयोगसम्पत्प्राप्तये। वृषण्वन्तम्- वर्षणशीलेन्द्रयुक्तम्। रथम्- वाहनम्। धूर्षु- युगसंबन्धिवहनप्रदेशेषु। बिभ्रती- वहन्ती। मन्द्रा- हर्षकरी तृप्तिकरी वा बडवा प्राणात्मिका। नाहुषीषु विक्षु- मनुष्यप्रजासु। चिकेत- ज्ञायते ॥१६॥

एतत्त्यत्त इन्द्र वृष्ण उक्थं वार्षागिरा अभि गृणन्ति राधः।

ऋज्राश्वः प्रष्टिभिरम्बरीषः सहदेवो भयमानः सुराधाः॥ १.१००.१७

इन्द्र- जितेन्द्रिय। वृष्णे- वर्षकाय ते। एतत् त्यत्- तदेतत्। उक्थम्- मन्त्रात्मकं स्तोत्रम्। वार्षागिराः- वर्षकमन्त्रोपासकस्यानुयायिनः। राधः- तव संसिद्धिम्। राध संसिद्धौ। गृणन्ति- स्तुवन्ति। गृ शब्दे। अम्बरीषः- मन्त्रैर्वृत्राणामात्मावरणानां बाधकः। अबि शब्दे। रिष हिंसायाम्। अथवा पक्वभावनासंपन्नः सत्पात्रः। अम्ब्यते पच्यते अस्मिन्निति अम्बरीष इति वाचस्पत्ये शब्दकल्पद्रुमे च। सहदेवः- देवसहचरः। भयमानः- पापभीरुः। सुराधाः- शोभनसंसिद्धियुतः। ऋज्राश्वः- शोभनगतिमत्प्राणः। प्रष्टिभिः- प्रकर्षगतिमद्भिरुपासकैः स्तौति ॥१७॥

दस्यूञ्छिम्यूँश्च पुरुहूत एवैर्हत्वा पृथिव्यां शर्वा नि बर्हीत्।

सनत्क्षेत्रं सखिभिः श्वित्न्येभिः सनत्सूर्यं सनदपः सुवज्रः॥ १.१००.१८

पुरुहूतः- इन्द्रः। दस्यून्- चोरान्। शिम्यूंश्च- शमयितॄनपि। एवैः- स्वशोभनगतिभिः। हत्वा- हिंसां कृत्वा। पृथिव्याम्- भूमौ। शर्वा- शत्रुहिंसाकरेण वज्रेण। शॄ हिंसायम्। नि बर्हीत्- तान् सर्वान् विनाशितवान्। श्वित्न्येभिः- शुभ्रैर्भ्राजमानैरिति भावः। श्वित्नं शुक्लवर्णमर्हन्तीति श्वित्न्याः।

Dr. Rangaraj
WEBOLIM

सखिभिः- मित्रैः। क्षेत्रम्। सनत्- समभजत। सुवज्रः- शोभनायुधः। सूर्यं सनत्। अपः सनत्॥१८॥

विश्वाहेन्द्रो अधिवक्ता नो अस्त्वपरिह्वृताः सनुयाम वाजम्।

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः पृथिवी उत द्यौः॥ १.१००.१९

विश्वाहा- सर्वाहःसु। इन्द्रः- परमेश्वरः। नः- अस्माकम्। अधिवक्ता- शिक्षकः। अस्तु- भवतु। अपरिह्वृताः- विस्तारभावनायुक्ताः। वाजम्- शोभनगतिम्। वज गतौ। सनुयाम- संभजामहे। सन संभक्तौ। नः- अस्माकं। तत्- तदायुः। मित्रः- स्नेहाधिदेवता। वरुणः- प्रकृतिनियत्यधिदेवता। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। सिन्धुः- चित्ताधारशक्तिप्रवाहः। पृथिवी- भूमिः शरीरं वा। उत- अपि च। द्यौः- नभः चित्ताकाशो वा। ममहन्ताम्- महत्त्वसंपन्नं कुर्वन्तु॥१९॥

Dr. Rangaji

WEBOLIM